

IDENTITATE ȘI SPIRITUALITATE ROMÂNEASCĂ ÎN TOPONIMIA BASARABIEI

Dr. hab. **Anatol EREMIA**
Institutul de Filologie, AȘM

ROMANIAN IDENTITY AND SPIRITUALITY IN THE TOPONYMY OF BESSARABIA

The article highlights the homonymic identity of the toponyms from territories inhabited by Romanians; it determines and characterizes social-historical, cultural and spiritual factors that favored the emergence of different types of topical names from the Prut-Nistru geographic area.

Regiunile de la răsărit de Carpați, de pe crestele munților până la Nistru și de la izvoarele Siretului până la Mare, au sălășluit leagănul Țării Moldovei timp de secole și milenii. În acest spațiu sunt cuprinse și pământurile provinciei istorice Basarabia.

De toate a cunoscut ținutul nostru în noianul de vremi. Cu foc și sabie au trecut pe aici în iureșul năvălirii lor spre apus triburile nomazilor. Păreau nesfârșite războaiele dintre imperii pe aceste meleaguri, ațâțându-i și pe localnici când împotriva unora, când împotriva altora. Băștinașii au fost nevoiți să-și apere țara, vetrele strămoșești, construind cetăți puternice la hotare, săpând șanțuri adânci și ridicând valuri mari de pământ, stăvilind astfel pătrunderea vrăjmașilor în interiorul țării.

„Fiindu în calea răotăților și stropsindu oștile, care de multe ori se făcea războaie pre aceste locuri, cum încă semnile arată, carile le vedem multe pretitinderile: movili mari și mici și șanțuri pre Nistru, pre Prut, prin codri, ce n-au mai putut suferi, ce s-au risipit și s-au pustiit” – ne mărturisește cronicarul Grigore Ureche [1, p. 26]. Dimitrie Cantemir ne relatează: „Acest ținut a fost așezat cu cetăți și târguri destul de frumoase, din care acum numai ruinele au rămas ici și colo” [2, p. 29-30].

Străvechile valuri mari de pământ din Basarabia și din întreg spațiul românesc sunt atribuite romanilor, în special împăratului Traian. De aici denumirile lor de astăzi – *Valurile lui Traian*. Aceste valuri însă tot de populația autohtonă au fost ridicate. De geto-dacii nord-danubieni și nord-pontici. Valul lui Traian de Jos din sudul Basarabiei, cunoscut în anti-

Cetățuie

chitate cu denumirea *Limes Transdanubianus*, adică „Valul de peste Dunăre”, străbate Câmpia Bugeacului de la Prut, de lângă comuna Vadul lui Isac (rn. Cahul), până la lacul Sasâc de lângă Tatarbunar (reg. Odesa, Ucraina). Pe teritoriul dintre Dunăre și acest val, drept stavile transversale au servit lacurile Cahul, Ialpuș, Catlabug, Chitai. Lungimea valului e de aproximativ 130 km, iar înălțimea lui ajunge pe alocuri până la 4-5 m.

Valul lui Traian de Sus își ia începutul de lângă or. Leova, pe Prut, și străbate spre răsărit multe văi și dealuri din preajma satelor Cupcui, Sărățica Nouă, Gradiște, Ciuflești, Sălcuța, Căușeni, Chițcani, ajungând până la Nistru. Asemenea valuri au existat și de-a lungul râurilor Nistru și Prut, precum și în nordul Basarabiei, în ținuturile Sorociei și Hotinului. Urmele acestor valuri sunt identificate arheologic și atestate în documentele vechi. Pe unele dintre ele le înregistrează toponimia istorică și cea actuală: *Troian, Troianval, Valul Mare, Valul Cetățuiei, Valul Pruteșului, Șanțul, Șanțurile* etc.

Puternicele cetăți medievale, construite din piatră, cu ziduri înalte și groase, erau înălțate la hotare și pe la răspântiile de drumuri mari pentru a stăvili invazia dușmanilor din afară. Din vechiul sistem defensiv al țării făceau parte cetățile de pe Nistru și Dunăre: Hotin, Soroca, Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Cetatea Smilului (Ismail). Construcția marilor fortărețe a început încă pe vremea domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432), acestea fiind mai târziu reconstruite și fortificate de Ștefan cel Mare (1457-1504), Petru Rareș (1527-1538, 1541-1546) ș.a.

Fortificațiile din interiorul țării, situate de obicei prin codri, pe culmi de dealuri, pe malurile priporoase ale râurilor, au servit drept refugiu și adăpost pentru localnici. Acestea erau simple construcții de apărare din pământ, împrejmuite cu valuri și șanțuri.

Ruinele unor fortificații și așezări întărite (sate, târguri, orașe) au fost descoperite în perimetrul unor vechi localități, existente astăzi sau demult dispărute: Reni, Cartal (pe Dunăre), Sărata (lângă Leova), Orheiul Vechi (lângă Trebujeni, rn. Orhei), Tabacu / Tobacu (lângă Bolgrad, reg. Odesa, Ucraina), Tintu (lângă vechiul sat Greceni, rn. Cahul), Troian (lângă Vadul lui Isac, rn. Cahul) ș.a.

Băștinașii, românii basarabeni, au durat multe fortificații pe care le-au denumit *cetăți*, *cetățui*, *grădiști*, *horodiști*, *otace*, *pălânci*, *tabere*, *zânci*. Ei au desemnat cu termeni și cuvinte din limba lor și unele întărituri mai vechi, rămase de la geto-daci, precum și de la romani și de la romanicii orientali sedentari (protoromâni).

Cu timpul, valurile de pământ s-au surpat, cetățuile, parcanele, palâncile s-au năruit, încât nu s-au păstrat nici măcar urmele lor. Doar numele pe care le-au purtat, rămase memorabile peste veacuri în toponimie, ne amintesc astăzi de existența fortificațiilor de odinioară: *Cetatea*, *Cetățuia*, *Grădiște/Grădiște*, *Horodiște*, *Pălânca*, *Părcani*, *Tabăra* etc. [3, p. 113-117].

Multe dintre importantele evenimente istorice, întâmplări și fapte din trecutul nostru și-au găsit reflectare în nomenclatura topică basarabească. *Lipnic* este un toponim de mare vechime și de vădită importanță istorică. În dumbrava de lângă satul Lipnic (rn. Ocnița), la 20 august 1470, oștirile lui Ștefan cel Mare au zdrobit hoardele tătărăști care invadaseră țara. *Cetatea Albă*, *Soroca*, *Orhei*, *Tighina*... Sub zidurile acestor cetăți turcii și tătării au fost înfrânți de mai multe ori de oștirile marilor voievozi români ai Moldovei.

Stâlpul Leahului, monumentul de lângă satul *Sauca* (rn. Ocnița), comemorează numele etnic al hatmanului polonez Żolkiewski, aliat al Moldovei, care, în 1620, într-o încăierare cu tătării a căzut prizonier și a fost ucis în acest loc. Despre renumitele cete de călărași moldoveni, care aveau în paza lor

hotarele de răsărit ale țării și care, în timp de pace, funcționau și ca slujbași în organele administrației locale, ne amintesc toponimele *Călărași*, existente astăzi ca nume de sate în diferite regiuni.

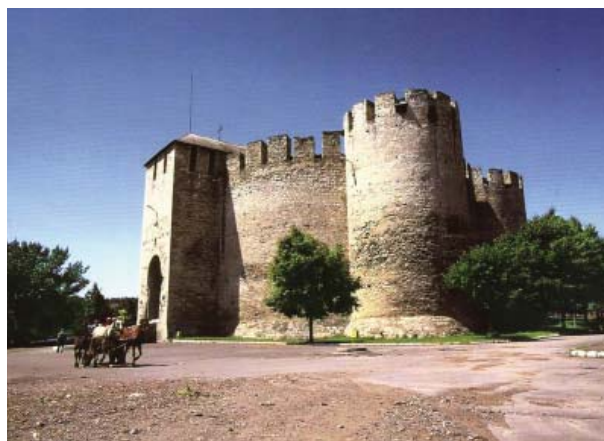
Domnii Țării Moldovei posedau moșii mari în Basarabia. Din cuprinsul lor pentru „slujbă dreaptă și credincioasă”, pentru participare în războaie și la „marile treburi ale țării”, ei „miluiu” și făceau „danie de pământuri” oștenilor viteji și demnitarilor de curte: lui *Toader Bubuioag*, pârălab de Roman, pe Prut, lângă iezerul Beleu, și pe Bâc, lângă Chișinău; lui *Stan Horja*, vornic de Huși, pe Lăpușna „sub Movilă”; lui *Radul Gangur*, pârălab de Orhei, pe Botna, în țin. Lăpușnei; lui *Ion Golăe*, mare logofăt, pe Ciuhur; lui *Petru Măgdiciu*, fiul lui Mihul Măgdiciu, pe Ichel, în țin. Orhei; lui *Șeptelici* armașul, în țin. Soroca; lui *Oană* vornicul, pe Bucovăț, în țin. Lăpușna etc. Ulterior, pe moșiile acestora au luat ființă sate mari, care și-au păstrat denumirile patronimice până astăzi: *Bubuioagi / Bubuieci*, astăzi în componența mun. Chișinău; *Horjești* în rn. Hâncești; *Gangura* în rn. Ialoveni; *Goleni* în rn. Edineț; *Măgdăcești* în rn. Criuleni; *Șeptelici* în rn. Soroca; *Vorniceni* în rn. Strășeni [4, p. 44, 106, 154 ș.a.].

Denumirile satelor actuale, cândva întemeiate pe moșiile mănăstirești (Neamț, Dancu, Galata, Sfânta Vineri etc.), precum și denumirile diferitelor locuri și obiective topografice din cuprinsul lor, ne amintesc de așezămintele religioase respective: *Nemțeni*, comună în rn. Hâncești; *Dancu*, comună în același raion; *Galata*, cartier al or. Chișinău; *Sfânta Vineri*, loc pe teritoriul satului Buiucani din componența mun. Chișinău; *Bisericieni*, sat în rn. Glodeni; *Dealul Mănăstirii*, deal în hotarul comunei Saharna din rn. Rezina; *Mănăstireasca*, parte de moșie a comunei Obileni din rn. Hâncești; *Mitoc*, comună în rn. Orhei; *Chilioarele*, locuințe ale călugărilor, săpate în malurile stâncoase ale Răutului, lângă Butuceni, rn. Orhei [5, vol. 5, p. 445-448; vol. 9, p. 120-126].

Prin Basarabia circulă multe legende despre

Cetatea Albă

Cetatea Soroca

întemeierea satelor și proveniența denumirilor lor, multe istorisiri despre unele locuri însemnate, legate de anumite evenimente și întâmplări din trecut. Despre satul Căpriana din părțile Strășenilor se povestește că Ștefan cel Mare, după o luptă victorioasă cu turcii, poposi cu oștenii săi la o margine de codru, într-o poiană, unde se ivi pe neașteptate în fața lui o căprioară cu căpriorii săi mici. Zise vodă atunci : „Semn bun să fie această întâmplare, de aceea poruncescu să fie ridicată în această poiană o mănăstire și să se numească această mănăstire și așezarea de oameni ce se vor așeza aici nu altcumva, ci *Căpriana* anume”. Același mare voievod, după ce-i alungă pe tătari din țară, la întoarcere, „găsi un loc de trecere prin apa Nistrului și trecu în voie acest râu, după care vadul și satul de alături au rămas să se cheme *Vadul lui Vodă*”.

O movilă de pe un deal înalt de pe dreapta râului Cogâlnic se numește până astăzi *Movila Sfatului*, deoarece, povestesc bătrânii, în acest loc țineau sfat conducătorii de oști înainte de a-i ataca pe năvălitorii străini ce pustiau țara. O altă movilă, situată în preajma satului Giurgiulești din raionul Cahul, se numește *Movila Străjii*, și aceasta pentru că „aici stăteau de strajă la hotare vitejii oșteni, care, în afară de paza ce o făceau, dădeau de știre la domnie despre primejdia năvălirii străinilor în țară, aprinzând ruguri pe movili și în așa fel, de pe o movilă pe alta, ajungea vestea până la cetatea de scaun a țării, de unde pornea în ajutor întreaga armată”. De aici provine și zicala populară *a da șvară în țară*, adică „a da de știre, a răspândi vestea”.

Izvorul de sub Stâncă este denumirea unui puternic izvor din stepa Bugeacului, menționat frecvent în vechile hrisoave. Potrivit legendei, odată demult, pe când în Bugeac băntuia o secetă cumplită, „la rugăciunile celor cu credință către Domnul, pe neprins de veste, din înaltul cerului, căzu în plină stepă un pietroi mare, o stâncă cât un munte, de sub care pe loc izbucni un izvor năvalnic cu apă limpede, care de îndată își făcu loc de scurgere printre sate, printre ogoare și grădini, sporind în așa fel seva pământului și aducând mult rod de pâine și poame, spre norocul și bucuria oamenilor”.

Numele multor personalități remarcabile din istoria și cultura noastră națională consună onimic cu denumirile unor locuri și localități din Basarabia sau poate că au chiar legături directe cu acestea, referindu-se astfel la vreun eveniment sau întâmplare, la originea familiară sau la proveniența lor locală: *Alexandru Lăpușneanu*, domn al Moldovei (1552-1561, 1564-1568) – *Lăpușna*, comună în rn. Hâncești, fost centru de ținut și de județ; *Mihail Ko-*

gălniceanu (1817-1891), om politic, istoric, scriitor, publicist – *Cogâlnic*, sat, precum și două râuri, unul, cel mai mare (243 km), izvorăște pe teritoriul raionului Nisporeni și se varsă în lacul Cunduc, lângă Tatarbunar (reg. Odesa, Ucraina), iar altul (50 km) e afluent de stânga al Răutului, în raionul Orhei; *Alexandru Ioan Cuza* (1820-1871), primul domn al Principatelor Unite (1859-1862) și al statului național România (1862-1866) – *A.I. Cuza*, comună în raionul Cahul; *Casso*, numele dinastiei de cărturari basarabeni, proprietari de moșii în jud. Soroca, din care își trag originea cunoscuții oameni de cultură și știință: *Nicolae Casso* (1839-1904), supranumit „Filozoful din Chișcăreni” (rn. Sângerei), mecenat, susținător spiritual și material al Societății literare „Junimea” din Iași; *Leon Casso* (1865-1914), cu studii la Berlin, profesor la universitățile din Tartu, Harkov și Moscova, devenit apoi ministru al Instrucțiunilor publice din Rusia – *Cașunca*, comună în raionul Florești, denumirea căreia reproduce alonimul istoric *Cassovca*, formație onimică de limbă rusă, la bază având numele dinastiei respective; *Alexandru Sturza* (1791-1854), om de cultură, istoric, publicist, diplomat, autor de monografii și studii științifice – *Sturzeni*, sat în jud. Tighina, proprietate funciară a dinastiei domnești *Sturza*, ai cărei descendenți au sporit economia și au susținut cultura satelor basarabene, unul dintre reprezentanții ei fiind Alexandru Sturza.

Denumirile multor locuri și localități, de odinioară și de astăzi, evocă numele unor figuri proeminente din istoria neamului: *Decebal*, *Traian*, *Dragoș-Vodă*, *Alexandru cel Bun*, *Ștefan-Vodă*, *Mihai Viteazul*, *Ghica-Vodă*, *Mihai Bravul*, *Mihnea-Vodă*, *Cuza-Vodă*, *Mihai Eminescu*, *Ion Brătianu* (localități), *Stejarul lui Ștefan cel Mare*, *Movila lui Cuza*, *Izvorul Reginei Maria*, *Pădurea Craiului*, *Gârla Voievodului / Voievodina*, *Dumbrava Voievozilor* (locuri). Unele dintre aceste denumiri s-au aflat în circulație până în anul 1945, deoarece mai târziu, în perioada sovietică, ele au fost substituite de autorități cu alte denumiri ce conveneau regimului totalitar de atunci. Astfel, *Decebal* a fost înlocuit cu *Tatarovca Mică* (1946), *Dragoș-Vodă* cu *Iliciovka* (1951), *Ghica-Vodă* cu *Miciurino* (1949), *Mihnea-Vodă* cu *Ceapaevka* (1949), *Mihai Bravul* cu *Mihailovka* (1946), *Cuza-Vodă* cu *Dimitrovca* (1949), *Ion Brătianu* cu *Kotovsk* (1946) etc. Pentru puține localități dintre acestea s-a reușit să li se restabilească până în prezent denumirile lor tradiționale.

Substituirii masive au avut loc mai cu seamă în microtoponimia localităților urbane. Acum 20 de ani, în Chișinău, din cele 720 de denumiri de bulevarde

și străzi, rămaseră să fie folosite doar douăsprezece. Însă și acestea erau situate pe undeva la periferia urbei, ele având, după cum ne putem da seama, o importanță comunitară minoră și un conținut semantic nesemnificativ: *str. Dubălăriei, str. Salcânilor, str. Cărâmidarilor, str. Olarilor, str. Pădurii* etc.

Revizuirea forțată a sistemului onomastic național a început, de fapt, încă în sec. al XIX-lea, după răpirea Basarabiei în 1812 și alipirea ei la Imperiul Rusiei. Numele noastre de localități au fost în marea lor majoritate traduse sau adaptate în limba rusă (*Starâie Dubossarî, Novâie Hasnașeni, Nijnje Jorî, Verhnie Buzduganî*), unele fiind denaturate până la imposibilitatea de a fi recunoscute (*Chislița, Chirganî, Voleadânk, Ghijidianî*, pentru *Câșlița, Crihana, Valea Adâncă, Hâjdieni*). După cel de al Doilea Război Mondial, procesul de ruinare a fondului toponimic național a fost reluat, în aceeași manieră sau folosindu-se și unele procedee noi, ca redenumirea orașelor și satelor (*Ialoveni – Kutuzov, Hâncești – Kotovsk, Sângerei – Lazovsk, Șoldănești – Cernenko*), substituirea în totalitate a formațiilor onimice *-ani/-eni* și *-ești* prin *-anî/-ianî* și *-ești* (*Cârpineni – Karpineanî, Drăgușeni – Draguşanî, Lucești – Lucești, Florești – Florești*) etc.

După 1989, odată cu revenirea la grafia latină și legiferarea limbii române ca limbă oficială pe teritoriul Republicii Moldova, au fost stabilite și au început să se implementeze noi principii de ortografiere și transcriere a numelor topice românești. Au fost elaborate și editate noi lucrări normative, pentru o serie de localități s-a revenit la vechile lor denumiri, a fost reglementată urbonimia orașelor și satelor noastre [6, p. 207-225]. Prin noile urbonimice și prin tradiționalele denumiri de bulevarde, străzi și piețe, la care s-a revenit, Chișinăul și-a îmbrăcat actualul veșmânt onimic stradal, devenind cu adevărat metropola Moldovei basarabene.

Semnificative și cognitive din punct de vedere istoric și, în același timp, educative au devenit urbonimicele Chișinăului: *Bulevardul Dacia, Bulevardul Decebal, Bulevardul Traian, Bulevardul Ștefan cel Mare și Sfânt, Ovidiu, Sarmizegetusa, Sargidava, Calea Moșilor, Calea Basarabiei, Calea Ieșilor, Bucovina, Maramureș, Suceava, Alba-Iulia, Humulești, Ipotești, Putna, Moldovița, Mihai Eminescu, Ion Creangă, Vasile Alecsandri, George Enescu, Grigore Vieru, str. Independenței, str. 31 August 1989* etc. [7, p. 5-8 ș.a.]

Toponimia Basarabiei, prin conținut și formă, este în fondul ei de bază românească (90%). Aceleași evenimente și fapte istorice, procesele și etapele de dezvoltare a societății în totalitate identice, condiții-

ile fizico-geografice și naturale similare, ocupațiile, tradițiile, datinile, obiceiurile și modul comun de viață al oamenilor, componența lexicală și structura derivațională a formațiilor toponimice, normele și legitățile onimice unitare ale limbii etc., au asigurat cu certitudine identitatea etnoculturală și lingvistică a toponimiei autohtone din întreg spațiul românesc.

Dunăre, Nistru, Prut ... Cetatea Albă, Chilia, Orhei, Tighina, Hotin, Soroca ... Chișinău, Lăpușna, Hâncești, Nisporeni, Călărași ... Sunt nume cu rezonanță istorică, sunt creații onimice de epocă.

Hărăzit de Domnul e ca fiecă sat și oraș să aibă un loc de așezare și un nume care să le poarte faima în lume (M. Sadoveanu; 8, p. 26). Toponimia poate fi socotită drept istoria nescrisă a unui popor, o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea atâtor evenimente, întâmplări și fapte, mai mult sau mai puțin vechi sau importante, care s-au petrecut de-a lungul timpului și au impresionat într-un chip oarecare sufletul poporului (I. Iordan; 9, p. 2). Toponimia e însuși graiul de fiecă zi al oamenilor, exprimat concis și sugestiv prin nume de locuri și localități (N. Corlăteanu; 10, p. 16).

Datoria noastră, deci, e să păstrăm numele vechi de orașe și sate, numele locurilor de baștină, să le ocrotim prin lege ca pe o adevărată comoară spirituală a neamului, aidoma relicvelor istorice, creațiilor folclorice, operelor literare, pentru a le transmite urmașilor intacte, curate, strălucite de înțelepciune și credința strămoșilor noștri în tot ce e sfânt și de preț, pentru neam, pentru țară.

Bibliografie

1. Grigore Ureche. *Letopiseșul Țării Moldovei*. În „Letopiseșele Țării Moldovei”. Chișinău, 1990.
2. Dimitrie Cantemir. *Descrierea Moldovei*. Chișinău, 1992.
3. Anatol Eremia. *Nume de localități. Studiu de toponimie românească*. Chișinău, 1970.
4. Alexandru I. Gonța. *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de locuri*. București, 1990.
5. *Localitățile Republicii Moldova*. Chișinău, 2005, vol. 5, p. 445-448; 2009, vol. 9, p. 120-126.
6. Anatol Eremia, Viorica Răileanu. *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*. Chișinău, 2009.
7. Anatol Eremia. *Chișinău. Ghidul străzilor*. Chișinău, 2000.
8. Mihail Sadoveanu. *Drumuri basarabene*. Chișinău, 1992.
9. Iorgu Iordan. *Toponimia românească*. București, 1963.
10. Nicolae Corlăteanu. *Lexicul istoric // „Moldova”*, nr. 4, 1989.